

Wasilewski, Tadeusz

Studia nad dziejami panowania cesarza Michała III (842-867)

Przegląd Historyczny 61/2, 167-182

1970

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

TADEUSZ WĄSILEWSKI

Studia nad dziejami panowania cesarza Michała III (842—867)

Część I. Data urodzenia, koronacji i ślubu cesarza Michała III

Dzieje Bizancjum w IX wieku w dobie panowania cesarza Michała III należą do okresów najslabiej znanych. Nie dopisały źródła kronikarskie; najstarsze zachowane powstały dopiero w połowie X wieku. Są to kroniki Pseudo-Genesiosa i tzw. Kontynuatora Theophanesa, powstałe na dworze Konstantyna VII i reprezentujące dynastyczną historiografię macedońską¹. Przeciwny nurt antymacedoński reprezentuje dopiero kronika Symeona Logothety, która powstała w drugiej połowie X w. i jako swe główne źródło wykorzystywała zaginioną chronografię wczesnomacedońską, należąca do antymacedońskiego nurtu historiograficznego, tak zwana „kronikę amoryjską”². Symeon Logotheta uległ jednak presji historiografii macedońskiej i przedstawił sylwetkę Michała III i właściwego zarządcę Cesarstwa w dobie jego panowania, cesarza Bardasa, w niekorzystnych barwach. Wszystkie trzy wymienione kroniki pozbawione są niemal zupełnie dat rocznych. W datacje roczne obfituje jedynie kronika Pseudo-Symeona Magistra zwana również kroniką kodeksu Paris. gr. 1712 stanowiąca rozszerzoną i interpolowaną redakcją kroniki Symeona Logothety. Datacje te uznane zostały przez F. Hirscha w 1876 r. za bezsensowne i nie są dotąd wykorzystywane przez badaczy³.

Artykuł ten podejmuje próbę ustalenia chronologii panowania cesarza Michała III. Do problemów spornych należy data jego urodzin, ślubu i wstąpienia na tron za życia ojca cesarza Teofila. Nie ustalona jest dotąd data detronizacji Tekli, która w pierwszym okresie panowania Michała III należała do trójosobowego kolegium władców wraz z matką Teodorą i małoletnim Michałem III⁴. Z zagadnieniami tymi wiąże się ściśle problem dojścia do pełnoletności Michała III i data upadku rządów Logothety Teoktysta i objęcia faktycznej władzy w państwie przez nowych jego zarządców, cesarza Michała III i jego wuja Bardasa, którzy następnie w marcu 856 r. usunęli od tronu cesarzową Teodorę. Data śmierci

¹ Por. szerzej A. P. Kaźdan, *Iz istorii wizantijskoj chronografii X wieka. I. O sostawie tak nazywajemoj „Chroniki Prodołzatiela Fieofana”, „Wizantijskij Wriemiennik”* [cyt. dalej WWr.] t. XIX, 1961, s. 76—96; III „Kniga carej” i „Ziznieopisanije Wasilija”, WWr. t. XXI, 1962, s. 95—117; T. Wasilewski, *Dynastyczna historiografia macedońska X wieku jako źródło do dziejów Bizancjum w latach 813—867*, „Studia Źródłoznawcze” t. XV, 1971 (w druku).

² J. B. Bury, *A History of the Eastern Roman Empire from the fall of Irene to the accession of Basil I (A. D. 802—867)*, London 1912, Appendix III: *The chronicle of Simeon, Magister and Logothete*, s. 455—459.

³ F. Hirsch, *Byzantinische Studien*, Leipzig 1876, s. 348—355.

⁴ Problem Tekli — augusty przedstawił obszernie G. Ostrogorski w artykule: *Taktikon Uspenskog i Taktikon Beneševiča. O vremenu njihovog postanka*, „Zbornik Radova Srpske Akademije Nauka” t. XXXVI, Vizantološki Institut, kniga 2, 1953, s. 39—48.

Teoktysta nie została ustalona; przeważa mniemanie, że poprzedziła ona tylko o kilka miesięcy, najwyżej rok, detronizację cesarzowej Teodory⁵.

Odpowiedź na poruszone powyżej zagadnienia rzuca nowe światło na problem wiarygodności chronologii względnej i bezwzględnej kronik greckich X w.: opisujących dzieje cesarzy amoryjskich i wiąże się z nowym przedstawieniem dziejów politycznych i militarnych Bizancjum w latach 852—863. Na ten krótki okres czasu przypada podjęcie przez nowy reżym Michała III i Bardasa zwycięskiej ofensywy wobec Arabów w Azji Mniejszej i zwycięska wojna z Bułgarami.

1. Data urodzin cesarza Michała III

Datę urodzin cesarza Michała III ustalili Du Cange⁶, a następnie E. Muralt⁷ na rok 839. Opierali się oni na następujących kronikarzach:

1. Pseudo-Symeon Magister datował narodziny Michała III dziesiątym rokiem panowania cesarza Teofila (październik 838 — październik 839)⁸.

2. Symeon Logotheta umieścił narodziny Michała bezpośrednio po relacji o bitwie pod Dazimon (22 lipca 838), a przed upadkiem Amorium (13 sierpnia 838; według dawnych ustaleń 24 września 838)⁹.

3. Theophanes Continuatus dawał Michałowi III w momencie śmierci jego ojca — cesarza Teofila — trzy lata: τὴν δὲ βασιλείαν Μιχαὴλ ὁ τοῦτου (Θεοφίλου) υἱὸς διεδέξατο, τρίτον ἔτος διανύων¹⁰.

Data Symeona Logothety, który umieścił urodziny Michała III w dobie wojny bizantyńsko-arabskiej o Amorion, jest w przybliżeniu zgodna z Kontynuacją Theophanesa, według której Michał III liczył trzeci rok życia w momencie śmierci Teofila (20 stycznia 842).

Świadectwa Symeona Logothety i Kontynuatora Theophanesa dowodzą, że w dobie powstawania tych dwóch kronik w połowie X w. istniał przekaz, zapewne o charakterze kronikarskim, który umieszczał narodziny Michała III w ostatnich latach panowania cesarza Teofila i dawał mu 3 lata w momencie śmierci ojca, a zatem 28 lat w chwili śmierci. Do grupy źródeł dających podobny wiek Michałowi III należą również historyk arabski żyjący w X w. Hamza z Ispahanu, który twierdził, że Michał III został zamordowany w wieku 28 lat. Przeciwno wiarygodności tych świadectw przemawia ich późna data — wszystkie one powstały najwcześniej w połowie X w.¹¹

⁵ J. B. Bury, op. cit., s. 157 i Appendix VIII: *The fall of Theodora chronology*, s. 469—471; F. Halkin, *Trois dates historiques précisées grâce au Synaxaire*, „Byzantion” [cyt. dalej Byz.] t. XXIV, 1954, s. 11 nn.

⁶ Du Cange, *Familiae byzantinae*, s. 133.

⁷ E. Muralt, *Essai de chronographie byzantine 395—1057*, St. Petersburg 1853, s. 419.

⁸ (*Pseudo*-) *Symeonis Magistri Annales*, ed. I. Bekker, Bonn 1838, s. 637, w. 18—19 [cyt. dalej Ps.-Sym. Mag.].

⁹ *Leonis Grammatici Chronographia*, ed. I. Bekker, Bonn 1843, s. 222, w. 20—21, [cyt. dalej Sym. Log.-Leo Gramm., ed. Bonn]; *Georgius Monachus (continuatus)*, ed. I. Bekker, Bonn 1838, s. 799 [cyt. dalej Sym. Log.-Georg. Mon. Cont., ed. Bonn]; *Simeona Metafrasta i Logofeta Spisanie Mira*, wyd. W. Sriezniewskij, St. Peterburg 1905, s. 96 (cyt. dalej Słowiański Sym. Log.). Ostatnio w oparciu o tekst kroniki Sym. Log. A. Dikigoropoulos, *The Constantinopolitan Solidi of Theophilus*, „Dumbarton Oaks Papers” [cyt. dalej DOP] 18, 1964, s. 353 nn. próbował ustalić datę urodzin Michała III na schyłek lipca 838 r.

¹⁰ Theophanus Continuatus, *Chronographia*, ed. I. Bekker, Bonn 1838, s. 148, w. 8. [cyt. dalej Theoph. Cont.].

¹¹ Por. *Constantini Porphyrogeneti De cerimoniis aulae byzantinae libri duo* t. II, wyd. I. I. Reiske, Bonn 1830, s. 451 [cyt. dalej Const. Porphy., De cerim., ed.

Podstawa źródłowa wzbogacona została w 1877 r. przez H. W ä s c h k e g o, który opublikował zapiskę (note) wpisaną ręką z XI lub XII w. na marginesie tekstu Pseudo-Genesiosa w rękopisie lipskim powstałym w XI—XII w.¹² Na podstawie tej zapiski Wäschke ustalał datę urodzin Michała III na dzień 6 stycznia 839 r. Zapiskę marginalną rękopisu lipskiego zbadał powtórnie F. S z t e j n m a n. Ustalił on na tej podstawie datę urodzin Michała III na dzień 9 stycznia 6348 (= 840) roku. Powtórnie zbadał i wydał ją na podstawie mikrofilmu A. Dikigiropoulos w 1964 r.¹³ Tekst odczytany przez F. Szejnmana i skorygowany przez Dikigiropoulosa jest następujący: ἡ γέννησις Μιχαὴλ τοῦ υἱοῦ Θεοφίλου ἦν μ(η)νὶ Ἰανου(αρίω) 9 ἐπὶ (I) ἐν ἔτει στμ(η) ὥρα νκκ(δς) πρ(ώτη).

Urodzenie Michała, syna Teofila, nastąpiło z 9 na 10 stycznia 634(8) r., o pierwszej godzinie w nocy. A. Dikigiropoulos uznał, że zapiska powyższa powstała w XIV w., a ostatnia litera oznaczająca rok (H) zachowała się tylko częściowo, gdyż wybiega poza skraj strony.

Nota marginalna kodeksu lipskiego podaje zatem jako datę urodzin Michała III dzień 9/10 stycznia 634(8) r. Rok ten rozwiązywano posługując się erą bizantyńską jako rok 840 ery dionizyjskiej (n.e.). Przekaz ten cytowany jest jako jedno jeszcze świadectwo późnej daty urodzin cesarza Michała III.

Tradycyjny pogląd o późnej dacie urodzin Michała III zakwestionował w 1934 r. E. Stein, który na podstawie *Vita s. Theodoraē imperatricis* i trzech dokumentów wydanych w „Codex diplomaticus Cavensis” i wystawionych przez kancelarie notarialne Lucerny dowodził, że datę urodzin Michała III należy przesunąć na r. 836¹⁴. Michał III według *Vita s. Theodoraē* miał ukończone 5 i pół lat w chwili objęcia tronu po śmierci Teofila, datę zaś jego koronacji za życia ojca ustalił Stein na podstawie dokumentów opactwa Cava na kwiecień—wrzesień 838 r. Wywody Steina spotkały się z powszechnym uznaniem, mimo że nie uwzględnił on zapiski marginalnej rękopisu lipskiego Genesiosa¹⁵.

Poglądy E. Steina skorygował w 1964 r. A. Dikigoropoulos. Przytoczył on jako świadectwa daty urodzin Michała III następujące przekazy:

a. Srebrne monogramy na brązowych drzwiach *horologion* św. Sofii w Konstantynopolu podające w swej wersji pierwotnej obok imion cesarza Teofila, cesarzowej Teodory i patriarchy Jana Gramatyka datę: *annus mundi 6345* (= 836/837) indykcja 15, a w nowej wersji, w której usunięto imię Jana Gramatyka obok imienia Michała III tytułowanego „despotes”, *annus mundi 6349* (= 840/841) indykcja 4.

Bonn]. Odmienny jest przekład J. M. E. Gottwalda w: *Hamzae Isphahanensis Annatum libri X t. II*, Leipzig 1848, s. 59: *Michael Theophili filius, cum matre, quae ad filii pubertatem asque imperavit, tempore Almotavekkelī, annos XXVIII*. Można zatem na podstawie tego przekładu Hamzy dowodzić również, że Michał III został współcesarzem na trzy lata przed śmiercią ojca, gdyż panował ogółem lat 28, tj. od 839 do 867 r.

¹² Kodeks lipski kroniki Pseudo-Genesiosa, sygn. Lips. 16, fol. 268^a. Por. *Genesius*, wyd. C. Lachmann, Bonn 1834, s. 74 [cyt. dalej Ps. *Genesius*, ed. Bonn]; H. W ä s c h k e, *Genesios*, „Philologus” t. XXXVII, 1877—78, s. 257—258. O dacie powstania kodeksu lipskiego por. także V. Gardhausen, *Die Griechischen Handschriften der Universitäts-Bibliothek zu Leipzig t. III*, Leipzig 1898, s. 19.

¹³ F. Szejnman, *Wopros o licznosti awtora „Istorii carej” Genezija*, WWR. t. XXI, 1914, I Odd., s. 18; A. Dikigoropoulos, op. cit., s. 354.

¹⁴ E. Stein, *Post-consulat et abrokratopia*, „Annuaire de l'Institut de Philologie et Histoire Orientales et Slaves” t. II, 1934, s. 899, przyp. 2.

¹⁵ Por. uwagi H. Grégoire w edycji francuskiej pracy A. A. Vasilieva, *Byzance et les Arabes*, Bruxelles 1935, s. 191 oraz G. Ostrogorsky, *Histoire de l'Etat byzantin*, Paris 1956, s. 247.

Źródło to zdaniem A. Dikigoropoulośa stwierdza, że Michał III urodził się po 21 kwietnia 837 r. (data objęcia patriarchatu przez Jana Gramatyka) a przed 1 września 840 r.

b. Przekaz Kontynuatora Theophanesa (ed. Bonn, s. 107—108) o dziejach cesarza Aleksego Mousele. Stwierdził on, że Michał III urodził się w czasie pobytu Aleksego Mousele na Sycylii, po zgonie jego żony Marii a przed jego odwołaniem z Sycylii do Konstantynopola (u schyłku 838 r. wg Dikigoropoulośa).

c. Przekaz *Vita s. Theodoraē imperatricis* dający Michałowi III 29 lat (ukończonych?) w chwili śmierci: ... χρόνων ὧν εἰκοσι ἐννέα (A. Reg el, „*Analecta Byzantinorussica*” 1891, s. 15).

d. Ustęp osiemnastej homilii Focjusza wygłoszonej za życia Michała III na synodzie we wrześniu 867 r., w którym Michał III nazwany został wiernym synem kościoła, któremu się τὸ τοῦ μέτρον τὸ κατὰ Χριστὸν ἡλικίας προήγαγε (C. M a n g o, „*Homilies of Photius*”, Cambridge Mass. 1958, s. 309). A. Dikigoropoulos uważa, że Focjusz miał na myśli wiek Chrystusa w momencie podjęcia pracy nauczycielskiej, wynoszący według Łukasza (3, 23) około 30 lat.

e. Dyplomy italskie omówione przez E. Steina, stwierdzające według niego, że Michał III był koronowany między kwietniem i wrześniem 838 r.

f. Świadectwo Symeona Logothety umieszczającego urodzenie się Michała III w odstępnie czasu między bitwą pod Dazimon (22 lipca 838 r.) i oblężeniem Amorion (12 sierpnia 838 r.).

Na podstawie tych świadectw A. Dikigoropoulos ustalił datę urodzin Michała III na schyłek lipca 838 r., a przypuszczalny dzień chrztu i koronacji na 1 września 838 r.¹⁶ Data ta nie odbiega zbyt od daty proponowanej przez E. Steina, lecz jest niezgodna zarówno ze świadectwem Kontynuatora Theophanesa, jak i zapiską marginalną kodeksu lipskiego. Argumentację E. Steina zakwestionował w 1962 r. A. P. Ka ż d a n ¹⁷. Uważał on, że podwójne zgodne świadectwo zapiski marginalnej kodeksu lipskiego Genesiosa, podającej dokładną datę dzienną urodzin Michała III i nawet godzinę jego przyjścia na świat, i przekaz Kontynuacji Theophanesa nie mogą zostać uznane za mniej wiarygodne źródła niż przekazy przytoczone przez E. Steina; wystąpił on w obronie daty urodzin Michała III, ustalonej w 1914 r. przez Szejnmana na dzień 9 stycznia 840 r. Wywody Każdana sprowadzają się w dużej mierze do negowania wiarygodności źródeł, na których oparł się E. Stein, a zwłaszcza wiarygodności danych chronologicznych dokumentów italskich. Każdan dowodził, że rachuba lat panowania cesarza Michała III występująca w dokumentach opactwa Cava była mylna i kancelaria wystawiająca je popełniała stale ten sam błąd na przestrzeni trzech lat¹⁸. Dokumenty opactwa Cava, datowane latami panowania cesarza Michała III, nie były jednak wystawiane przez jedną i tę samą kancelarię. Najwcześniejszy z tych dokumentów jest aktem notarialnym potwierdzającym transakcję nieruchomościami (nr 21). Spisany został we wrześniu 842 r. *in civitate Lucerie* przez diakona i notariusza Deusededita w obecności sędziego (*judex*) i datowany jest piątym rokiem panowania cesarza Michała III (*quinto anno imperii*), miesiącem wrześniem i szóstą indykcją¹⁹.

Dokument następny (nr 22) powstał w tej samej kancelarii i datowany

¹⁶ A. Dikigoropoulos, op. cit., s. 353—361, zwłaszcza s. 355—357, 361.

¹⁷ A. P. Ka ż d a n, „*Kniga carej*”, WWr. t. XXI, 1962, s. 96—97.

¹⁸ Tamże, s. 97. Nie wiem, dlaczego Ka ż d a n uważa, że dokumenty te wystawiała kancelaria Salerna i nazywa je *gramoty salernskiej kancelarii*.

¹⁹ *Codex diplomaticus Cavensis* t. I, Neapoli 1873, nr 21.

jest również piątym rokiem panowania cesarza Michała III (*quinto anno imperii*), miesiącem kwietniem i szóstą indykcją (= 843)²⁰. Między wrześniem 842 i kwietniem 843 r. nie uległ zatem zmianie rok panowania. Dokument trzeci (nr 25) wystawiła kancelaria notarialna, prowadzona przez Adelferiusa, również *in civitate Lucerie* w siódmym roku panowania cesarza Michała III, w miesiącu kwietniu i w ósmej indykcji (= IV 845)²¹.

Do problematyki powyższej powrócił raz jeszcze w 1967 r. C. M a n g o w artykule polemicznym będącym odpowiedzią na wyniki badań A. Diki-goropoulosa²².

Ustalenia C. Mango zgodne są w swych zasadniczych liniach z wywodami A. P. Kazdana. Badacz ten jednak w nieco inny sposób niż A. P. Kazdan kwestionuje świadectwo dokumentów italskich. Uważa on, że wątpliwy jest ich związek z dobą panowania cesarza Michała III i uważa, że mogły podawać *with only one slight correction* daty panowania cesarza Michała IV (1034—1041), lub były postdatowane. Problem ten pozostawia Mango do rozstrzygnięcia dla specjalistów — dyplomatyków²³.

E. Stein, który po raz pierwszy wykorzystał dokumenty italskie do ustalania chronologii panowania cesarza Michała III, nie znał systemu datacji stosowanego w kancelariach notarialnych Italii.

Zgodnie ze zwyczajami italskich kancelarii notarialnych lata panowania zmieniały się nie w dniu proklamacji cesarskiej lub koronacji, lecz liczone były od początku roku kalendarzowego, który w Bizancjum rozpoczynał się 1 września²⁴. Okres przejściowy od dnia objęcia tronu lub koronacji do 1 września wliczany był zazwyczaj do pierwszego roku panowania, który dzięki temu obejmował okres dłuższy niż 12 miesięcy²⁵.

Obok tego systemu stosowano jednak także i inny system uzgadniania lat panowania z latami indykcyjnymi. Według tego systemu pierwszy pełny rok wrześniowy był już rokiem drugim panowania, a rok pierwszy panowania był zawsze niepełny, obejmował jednak według D. A n a s t a s i j e v i c i a co najmniej sześć miesięcy²⁶. System ten nazwać możemy systemem przyspieszonym. Ponieważ nie jesteśmy w stanie ustalić, jaki system obliczeniowy stosowały w IX w. kancelarie notarialne Lucerny, musimy ograniczyć się jedynie do stwierdzenia, że wstąpienie na tron cesarza Michała III, od którego liczono w Lucernie jego lata panowania, odbyło się w indykcji pierwszej lub drugiej, w każdym razie przed 31 sierpnia 839 r., gdyż w dniu 1 września 839 r. rozpoczął się według rachunku kancelarii Lucerny drugi rok panowania cesarza Michała III, odpowiadający indykcji trzeciej. Dzień 31 sierpnia 839 r. jest zatem terminem *ante quem* urodzin Michała III.

Wniosek ten jest według C. Mango sprzeczny z źródłem epigraficznym, który badacz ten zużytkował do badań nad datą urodzin cesarza Michała III. Źródłem tym, wykorzystanym już przez A. Diki-goropoulosa, jest in-

²⁰ Tamże, nr 22.

²¹ Tamże, nr 25.

²² C. M a n g o, *When was Michael III born?* DOP 21, 1967, s. 253—258.

²³ Tamże, s. 256.

²⁴ V. C a p a s s o, *Monumenta ad Neapolitani ducatum pertinentia* t. I, Neapoli 1881, *prefazione*, *passim* oraz M. R u s s i, *Paleografia e diplomatica de documente delle provincie Napolitane*, Napoli 1883, s. 54 nn.

²⁵ System podobny stosowali notariusze neapolitańscy. Por. uwagi M. R u s s i, *op. cit.*, s. 108 oraz edycję V. C a p a s s o, *op. cit.*, *passim*.

²⁶ D. A n a s t a s i e v i c h, *Carskij god w Wizantii*, „Annales de l'Institut Kondakov” (*Seminarium Kondakovianum*) t. 11, 1940, s. 146—200, zwłaszcza s. 184—186 poświęcone Pseudo-Symeonowi Magistrowi.

skrypcja złożona z ośmiu monogramów, umieszczonych na słynnych drzwiach brązowych południowo-zachodniego westybulu Św. Sofii w Konstantynopolu, prowadzących do *horologion*. Inskrypcja została umieszczona według Mango na brązowych drzwiach *anno mundi* 6347 (= 838/839) w indykcji drugiej. W inskrypcji wymieniony został Teofil „despotes”, Teodora „augusta” i Jan patriarcha.

Po jakimś czasie dwa z ośmiu monogramów zostały zmienione, dokonano na nich emendacji zastępując w monogramie nr 6 Jana patriarchę, Michałem (III) tytułowanym „despotes”, a w monogramie nr 8, przeraabiając *annus mundi* 6347 (= 838/839) i indykcję drugą na *annus mundi* 6349 (= 840/841) i indykcję czwartą²⁷. C. Mango odczytała odmiennie od A. Dikigoropoulou monogram nr 8, gdyż ten ostatni uważał, że pierwotna data na nim brzmiała 6345 (= 836/837), indykcja piętnasta, a nie — jak czyta Mango — *annus mundi* 6347 (= 838/839), indykcja druga. Odczyt Mango wydaje się być jednak trafniejszy, jak sądzić można na podstawie fotografii monogramów.

C. Mango uważa, że w czasie gdy powstała inskrypcja pierwsza *between September 1, 838 and August 31, 839, Michael had not yet been crowned and, in all probability, had not yet been born*²⁸.

Tylko pierwsze stwierdzenie, że Michał III nie był w czasie powstania inskrypcji pierwszym cesarzem, uważamy za uzasadnione; drugie jest tylko domysłem. Świadcstwo inskrypcji pierwszej daje nam zatem *terminus post quem* wstąpienia Michała III na tron i uzyskania przez niego tytułu cesarza — dzień 1 września 838 r. Zestawiwszy *terminus post quem* i *terminus ante quem*, wynikający z dokumentów italskich, uzyskujemy datę wstąpienia na tron cesarza Michała III: rok wrześniowy 838/839. Fakt ten musiał mieć miejsce już po umieszczeniu inskrypcji pierwszej na drzwiach brązowych w cerkwi św. Sofii.

Kiedy natomiast dokonano zmiany tekstu inskrypcji? C. Mango odrzuca przypuszczenie, że nastąpiło to w związku z *damnatio memoriae* patriarchy Jana Gramatyka po przywróceniu kultu obrazów w 843 r. Uważa on, że na inskrypcji usunięto imię patriarchy Jana, aby umieścić na niej imię Michała III, który został koronowany, według przypuszczeń Mango, między 1 września 840 i 31 sierpnia 841 r., w tymże samym roku 840/841. Młody cesarz uzyskał po koronacji pierwszeństwo przed patriarchą²⁹.

Przypuszczenie, że imię patriarchy Jana Gramatyka zostało usunięte z istniejącej już inskrypcji w okresie jego zasiadania na tronie patriarchalnym nie wydaje się być trafne. Bardziej zasadne wydaje się być przypuszczenie, że występuje tu jednak zjawisko *damnatio memoriae*.

Powstaje zatem pytanie, dlaczego zmieniając w 843 lub w latach następnych tekst inskrypcji umieszczono w niej obok imienia cesarza Michała III datę 840/841 (indykcja czwarta). Co oznaczała ta data? Pytanie to pozostaje na razie bez odpowiedzi³⁰.

Inskrypcja drzwi brązowych *horologion* św. Sofii nie wnosi zatem nic nowego do stanu naszej wiedzy o dacie urodzin Michała III.

Najważniejszym świadectwem przekazującym datę urodzin wydaje

²⁷ C. Mango, op. cit., s. 254.

²⁸ Tamże.

²⁹ Tamże.

³⁰ Przypuszczam, że w 840—841 r. odbył się jeden z aktów związanych z objęciem tronu przez cesarza Michała III, który był nie tylko koronowany na cesarza Bizancjum, lecz również wcześniej proklamowany przez wojsko i senat *basileusem*, a w nie znanym czasie otrzymał także tytuł autokratora. Akty te mógł oddzielać okres

się natomiast omówiona wyżej zapiska marginalna rękopisu lipskiego kroniki Pseudo-Genesiosa, podająca datę 7 stycznia 6348. Przekaz ten (nie znany E. Steinowi) cytowany jest zazwyczaj jako świadectwo urodzin Michała w dniu 7 stycznia 840 r. Świadectwem takim zapiska marginalna mogłaby być tylko w tym wypadku, gdyby występowała w niej era bizantyńska 5508, jak milcząco założyli H. Wäsche, F. Szejnman, a ostatnio A. P. Každan i C. Mango. Tekst zapiski nie upoważnia jednak do takiego wniosku, tym bardziej że istnieje inna era występująca w kronikach bizantyńskich IX—X w., era 5515—5516, która zastosowana do datacji zapiski marginalnej rękopisu lipskiego Pseudo-Genesiosa daje datę urodzin Michała III bardziej zgodną z rachunkiem notarialnych kancelarii Lucerny. Jeśli rozwiążemy datę 9 stycznia 6348, posługując się erą 5515—5516, otrzymamy następującą datę urodzin Michała III: 9 stycznia 833 r. (lub 9 stycznia 832).

Era ta, którą D. Serruys nazwał erą 5515, a V. Grumel erą 5516, występuje w rękopisach reprezentujących tradycję rękopiśmienną kroniki zwanej *Epitome*³¹. Najlepiej znanym reprezentantem tej grupy rękopisów jest kodeks Paris. 854, którego część obejmująca okres od stworzenia świata do panowania cesarza Michała I, wydana została w *Corpus Bon-nense* pod nieściśłą nazwą kroniki Leona Gramatyka³². W rękopisie Paris. gr. 854 występuje wiele przekazów chronologicznych, które rozwiązać można tylko przy zastosowaniu ery 5515—5516. Ostatnią datą podaną według powyższej ery jest data końcowa panowania Teofila wyznaczona rokiem $6357 - 5515 = 842$ ³³. D. Serruys, obliczając różnicę między datami panowania czterech władców według naszej ery (dionizyjskiej) i według ery *Epitome*, dowodził, że jest to era 5515³⁴. Na siedemnaście wypadków zastosowania tej ery w 9 wypadkach otrzymujemy liczbę 5515 jako różnicę między obu erami. Natomiast w 6 wypadkach różnica wynosi 5516. Na tej podstawie V. Grumel dowodził, że era występująca w *Epitome* jest erą 5516, a nie 5515³⁵. Zbyt słabo znamy mechanizm powstania

nawet kilkuletni. Nié wiemy zwłaszcza, czy młody współcesarz stawał się autokrato-rem jeszcze za życia swego poprzednika na krótko przed jego zgonem czy dopiero po jego śmierci. Według *Chronicon Cavense*, ed. Muratori, „Rerum Italicarum Scriptores” t. VII, s. 919, Michał III został cesarzem (basileusem koronowanym lub raczej autokratozem) w 840 r. Zbliżoną datę początku panowania (autokracji?) Michała III przekazał również dyplom wenecki, według którego indykcja pierwsza w miesiącu lutym (= 853 r.) przypadała na trzynasty rok panowania cesarza Michała III (por. *Documenti relativi alla storia di Venezia anteriore al Mille* t. I, ed. R. Cesari, Padova 1939, nr 60, s. 114—118).

³¹ D. Serruys, *Recherches sur l'Epitome (Théodose de Melitene, Leon le Gram-mairien, Syméon Logothète)*, „Byzantische Zeitschrift” [cyt. dalej BZ] t. 16, 1907, s. 43—46 i tenże, *De quelques éres usitées par les chroniqueurs byzantins*, „Revue de Philologie” t. 31, 1907, s. 179—181; V. Grumel, *Traité d'études byzantines. I. La chronologie*, Paris 1958, s. 116—117.

³² Sym. Log.-Pseudo-Leo Gramm., ed. Bonn, s. 3—207. Kronikę cod. Paris. gr. 854 (Pseudo-Leo Gramm.) omówił S. Szestakow w artykule *Parizskaja rukopis chroniki Simeona Logofeta*, WWr. t. IV, 1897, s. 167—183, nie zajął się jednak zapiskami marginalnymi tego rękopisu. Szestakow dowodził, że codex Paris. gr. 854 przekazał najpełniejszą redakcję dzieła Symeona Logothety. Por. także W. G. Wasilewskij, *Chronika Logofieta na slawjanskom i grieczijskom*, WWr. t. II, 1895, s. 78—151. Badania C. de Boor'a (*Die Chronik des Logotheten*, BZ t. VI, 1897, s. 233—284 i *Weiteres zur Chronik des Logotheten*, BZ t. X, 1901, s. 70—90), E. Patziga (*Leo Grammaticus und seine Sippe*, BZ t. III, 1894, s. 470—497) i D. Serruysa (op. cit., s. 1—51) wykazały, że kronika kodeksu Paris. gr. 854 obejmuje obok tekstu *Epitome* wyciągi i kontynuację wziętą z kroniki Symeona Logothety.

³³ Por. D. Serruys, op. cit., s. 44.

³⁴ Tamże, s. 43—45.

³⁵ V. Grumel, op. cit., s. 117.

tej ery i zasady jej obliczenia, aby móc wypowiedzieć się za którąś z tych tez. Praktyka dowodzi, że daty podane według tej ery należy rozwiązywać odejmując bądź 5515 bądź 5516. Era ta występuje w *Epitome* wyłącznie w ustępach interpolowanych, pochodzących z nieznanego źródła. Wypisy z niego zawierają informacje chronologiczne o cesarzach. Z tego też źródła, posługującego się erą 5515—5516, pochodzi prawdopodobnie zapiszka marginalna kodeksu lipskiego kroniki Genesiosa. Źródło to wprowadziło przypuszczalnie w błąd Kontynuatora Theophanesa i Symeona Logothetę. Autorzy tych kronik prawdopodobnie mylnie rozwiązali datę urodzin Michała III, gdyż uznali erę 5515—5516 za erę bizantyńską i dzięki temu umieścili urodzenie Michała III w latach 839—840. Pod wpływem tego przekazu Kontynuator Theophanesa określił wiek Michała III w momencie śmierci ojca na prawie trzy lata³⁶, a późniejszy nieco od niego Symeon Logotheta umieścił anegdotyczny przekaz o otrzymaniu przez cesarza Teofila wieści o urodzinach syna po relacjach o bitwie pod Dazimon (22 lipca 838) i o dziejach Teofoba Persa, a przed opisem obłężenia Amorion (12 sierpnia 838)³⁷. Źródłem tej relacji Symeona Logothety była prawdopodobnie zaginiona biografia cesarza Teofila, którą Symeon wykorzystywał do uzupełniania i rozszerzania swego głównego źródła kronikarskiego, tzw. „kroniki amoryjskiej”³⁸. Do miejsca wystąpienia tej opowieści nie należy zatem przywiązywać wagi, podobnie jak do stwierdzenia Symeona Logothety, że urodzenie się Michała III nastąpiło wówczas (τότε δε), gdy cesarz Teofil powrócił po stłumieniu buntu Persów wraz z Teofobem do Konstantynopola³⁹. Wyrażenie τότε δε zdradza najczęściej niewiedzę kronikarza o chronologii opisywanych wydarzeń i stanowi tylko słowo wiążące w jedną całość relacje zaczerpnięte z różnych źródeł. Obok wymienionych wyżej źródeł posługiwał się Symeon Logotheta prawdopodobnie również biografią Teofoba Persa⁴⁰. Źródło, które wprowadziło w błąd Kontynuatora Theophanesa i Symeona Logothetę posługiwało się zatem erą 5515—5516.

Era ta występuje w zależnej od tego źródła zapiszce marginalnej kodeksu lipskiego Księg Cesarskich Pseudo-Genesiosa. Na podstawie tej zapiski możemy zatem ustalić hipotetycznie datę urodzin Michała III na dzień 9/10 stycznia 833 lub 834 r. Miałby zatem Michał III w chwili wstąpienia na tron w 838 r. około 5—6 lat życia. Dopiero po osiągnięciu tego wieku koronowano małoletnich następców tronu cesarskiego Bizancjum, nawet jeśli byli jedynymi synami cesarskimi. Nie znane są natomiast wypadki koronowania dzieci, które nie ukończyły jeszcze dwóch lat życia⁴¹.

W *Vita s. Theodoraē imperatricis*, która powstała najwcześniej w dobie panowania cesarza Bazylego I, zamieszczona została wzmianka o wie-

³⁶ Theoph. Cont., s. 108.

³⁷ Sym. Log.-Leo Gramm., ed. Bonn, s. 220, w. 20—21. Por. także Ps. Sym. Mag., s. 637, w. 18—19.

³⁸ Por. moje uwagi op. cit.

³⁹ Sym. Log.-Leo Gramm., ed. Bonn, s. 116.

⁴⁰ Por. wyżej przyp. 38.

⁴¹ Konstantyn VI urodzony w 770 r. koronowany był 24 kwietnia 776 r. (Theophanes, ed. C. de Boors, s. 449; por. G. Ostrogorsky, *Histoire de l'Etat byzantin*, Paris 1956, s. 427, przyp. 1; wyd. polskie tegoż, *Dzieje Bizancjum*, Warszawa 1967, s. 162). Konstantyn VII urodzony w 905 r. ochrzczony 6 stycznia 906 r., koronowany był dopiero 15 maja 908 r. (Ph. Grierson, R. J. H. Jenkins, *The date of Constantine VII's coronation*, Byz. t. XXXII, 1962, fasc. 2, s. 133—138). Również syn jego Roman II koronowany był późno, gdyż dopiero 6 kwietnia 945 r. (G. Ostrogorski, op. cit., wyd. polskie, s. 238 i przyp. 176). Bazyl II urodzony w 958 r., koronowany był 22 kwietnia 960 r. w wieku lat dwóch (G. Ostrogorsky, E. Stein,

ku cesarza Michała III, na którą zwrócił uwagę E. Stein. Michał III według tego źródła objął tron cesarski w wieku lat 5 i pół po śmierci cesarza Teofila: *μετὰ δὲ τὴν τελευταίην Θεοφίλου ἐβασίλευσεν Μιχαὴλ ὁ υἱὸς αὐτοῦ, πάντε ἡμισυ ἐτῶν ὑπάρχων, μετὰ Θεοδώρας τῆς μητρὸς αὐτοῦ*⁴².

Michał III miał w chwili śmierci ojca ukończonych 9 lat życia, jeśli urodził się 9 stycznia 833 r. Pięć i pół lat mógł zatem mieć nie w momencie śmierci ojca, lecz w dniu wstąpienia na tron cesarski za życia ojca.

Małoletni Michał III dwukrotnie obejmował tron: po raz pierwszy poprzez akty proklamacji i koronacji, a powtórnie po śmierci ojca. Autor *Vita s. Theodorae* pomieszać mógł te wydarzenia i uznać wiek Michała III w dniu wstąpienia na tron za wiek, który miał w momencie śmierci ojca i objęcia tronu. Jeśli przypuszczenie to jest trafne, otrzymujemy dość dokładną datę uzyskania przez Michała III tytułu *basileusa*. Nastąpiło to po ukończeniu 5 i pół lat życia, zatem nie wcześniej niż 9 lipca 838 r., a nie później niż 9 stycznia 839 r. Dokumenty notarialne stwierdzają, że wstąpienie na tron miało miejsce przed 1 września 839 r. Inskrypcja na drzwiach brązowych stwierdza, że Michał III został cesarzem nie wcześniej niż w ciągu roku 838/839. Otrzymujemy zatem przybliżoną datę wstąpienia na tron Michała III (9 lipca 838—9 stycznia 839), odbiegającą nieco od daty ustalonej przez E. Steina (kwiecień — wrzesień 838 r.)⁴³. Proponowana przez nas interpretacja kilku pozornie sprzecznych przekazów chronologicznych: zapiski marginalnej kodeksu lipskiego Genesisosa, wzmianki *Vita s. Theodorae* o wieku Michała, inskrypcji z drzwi brązowych i dokumentów notarialnych dała wyniki zaskakująco zgodne.

Pozostały jeszcze dwa dotąd nie uwzględnione przez nas przekazy wykorzystane przez A. Dikigoropouloua i poruszające problem daty urodzin Michała III: przekaz Kontynuacji Theophanesa o dziejach cesarza Aleksego Mousele i świadectwo patriarchy Focjusza.

W Kontynuacji Theophanesa znajdujemy ślad innej tradycji o dacie urodzin cesarza Michała III. Wiąże się ona z dziejami cesarskiego zięcia, słynnego Aleksego Mousele. Kontynuator Theophanesa przedstawił je w następujący sposób: Aleksey Mousele poślubił Marię, najstarszą córkę cesarza Theophila, otrzymał rangę cesarza i został wysłany na czele armii do Sycylii. Po powrocie do Konstantynopola, po śmierci swej żony Marii i urodzeniu się syna cesarskiego Michała, złożył dobrowolnie swe godności i został mnichem⁴⁴. Inną nieco wersję dziejów Aleksego Mousele prze-

Byz. t. VII, 1932, s. 198 i przyp. 1). Wczesne daty koronacji cesarskich ustalone niekiedy na pierwszy rok życia cesarza powstały dzięki uznaniu aktu proklamacji cesarskiej za równoznaczny z aktem koronacji.

⁴² *Vita sanctae Theodorae imperatricis*, ed. V. Regel, „Analecta Byzantinorossica”, St. Petersburg 1891, s. 11, w. 10. [cyt. dalej *Vita Theodorae*].

⁴³ *Vita Theodorae* uznawana jest za źródło zawierające rażące błędy. Wytknął je E. W. Brooks, *The marriage of the emperor Theophilus*, *BZ* t. X, 1901, s. 541 i ostatnio także S. Maslew, *O niektórych woprosach swjazannych z wizantij-skimi pamjatnymi monetami*, *WWR*. t. XVIII, 1961, s. 252, przyp. 86. Trudno jednak przypuścić, aby liczba 5 i pół lat była tylko wymysłem autora żywotu Teodory i nic nie wyznaczała. Również liczba 29 lat, które miał mieć Michał III w chwili śmierci, niezgodna z przekazem poprzednim, jest w istocie rzeczą liczbą lat cesarskich (a nie lat życia) Michała. Wobec tego 5 i pół lat życia miał Michał III nie w momencie śmierci ojca lecz przy swej koronacji. Obie liczby podane przez *Vita s. Theodorae*, mylnie zinterpretowane przez autora żywotu, 5 i pół oraz 29 lat dodane razem dają dokładny wiek cesarza Michała III w chwili śmierci. Liczył on wówczas 34 i pół lat życia.

⁴⁴ *Theoph. Cont.*, s. 107—108. Por. kronikę Jana Skylitzesa w redakcji Georgiosa Kedrena: *Georgii Cedreni Synopsis historion* t. II, wyd. I. Bekker, Bonnae 1839, s. 118 n.

kazał Symeon Logotheta. Różni się ona od przekazu Kontynuatora Theophanesa kilku szczegółami. Według Logothety Aleksy Mousele popadł w niełaskę cesarza i został odwołany z Sycylii, opuścił ją po otrzymaniu dokumentu gwarantującego bezpieczeństwo; po powrocie został zmuszony do złożenia ślubów zakonnych⁴⁵.

Umieszczenie w czasie wyprawy sycylijskiej Aleksego Mousele mogłoby zatem rzucić nowe światło na datę śmierci Marii córki Teofila i urodzenia jego syna Michała.

Historię Aleksego Mousele umieszczają obaj kronikarze — Kontynuator Theophanesa i Symeon Logotheta w tym samym czasie. Opisują ją przed relacją o ucieczce patrycjusza Manuela do Arabów w 830 r.⁴⁶ Na tej podstawie A. A. Wasiliew w pierwszej rosyjskiej edycji swego dzieła „Wizantija i Araby” odniósł wyprawę sycylijską Aleksego Mousele do lat 832—833⁴⁷.

Natomiast J. B. Bury ustalał datę ślubu Aleksego Mousele z Marią na 836 r. i uważał, że wyprawa Aleksego Mousele na Sycylię wyruszyła wkrótce po jego ślubie z Marią⁴⁸. J. B. Bury i ostatnio A. Dikigoropoulos przypisywali mu zasługę zwycięstwa pod Kefaloedion (później Cefalu) w 838 r.⁴⁹ Zachowane w dziele Konstantyna Porfirogenety *De cerimoniis* źródła odnoszą jednak działalność Aleksego Mousele do okresu znacznie wcześniejszego, do lat 830—832.

Zachowany opis nadania mu godności cezara dowodzi, że uroczystość ta odbyła się za życia Konstantyna, syna i współcesarza Teofila, zmarłego w pierwszych latach jego panowania⁵⁰. Uczestniczył również Aleksy Mousele w triumfalnym wjeździe cesarza Teofila do Konstantynopola w 831 r.⁵¹ Na Sycylię wysłany został prawdopodobnie w 832 r. na wieść o upadku Palermo, zdobytego przez Arabów w 831 r. Powrócił z Sycylii do Konstantynopola wkrótce po śmierci żony Marii i urodzeniu się Michała III, zatem po 9 stycznia 833 r.

Jego krótka kariera należała według kronikarzy i tekstów zamieszczonych w *De cerimoniis* do wydarzeń przypadających na początkowe, a nie na końcowe lata panowania cesarza Teofila.

⁴⁵ Sym. Log-Leo Gramm., ed. Bonn, s. 216—217; Ps. Sym. Mag., s. 630—632.

⁴⁶ Por. A. A. Wasiliew, *Wizantija i Araby. Politiczeskije otnoszenija Wizantii i Arabow za wriemnia Amorijskoj dinastii*, St. Peterburg 1900, s. 132—133.

⁴⁷ Tamże, s. 109, 155.

⁴⁸ J. B. Bury, op. cit., s. 305 i Appendix VI, s. 467. Pogląd Bury'ego podzielił Wasiliew we francuskiej edycji swego dzieła: A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes. I. La dynastie d'Amorium (820—867)*, Bruxelles 1935, s. 137, 144.

⁴⁹ J. B. Bury, op. cit., s. 305; A. Dikigoropoulos, op. cit., s. 361.

⁵⁰ Const. Porphy., *De cerim.*, ed. Bonn, t. I, s. 222—225, lib. I, cap. 43b; t. II, wyd. A. Vogt, Paris 1939, s. 29—32, lib. I, cap. 52. Por. G. Ostrogorsky, E. Stein, *Bemerkungen zu den Krönungsordnungen*, Byz. t. VII, 1932, s. 231. Uważają oni, że koronacja tu opisana odbyła się w 830—831 r. i uczestniczyli w niej dwaj cesarze Teofil i Konstantyn i dwie augusty Teodora i Maria. Syna Teofila Konstantyna jako współcesarza wymieniają katalogi cesarskie (nie wykorzystywane przez badaczy). Por. *Chronicon Vulturnense*, wyd. Muratori, „*Rerum Italicarum Scriptores*” t. I, 2, s. 331; *Landolfi Sagacis Historia Romana* t. II, wyd. A. Crivellucci, s. 296 („*Fonti per la storia d'Italia*” t. L, Roma 1913). Konstantyn zmarł prawdopodobnie przed triumfalnym wjazdem cesarza Teofila w 831 r. do Konstantynopola, gdyż syn cesarski, młody basileus, nie brał udziału w tej uroczystości (por. przyp. niżej).

⁵¹ Const. Porphy., *De cerim.*, ed. Bonn, t. I, s. 503—507, a zwłaszcza s. 505. A. Dikigoropoulos, op. cit., s. 360 odniósł ten opis, wbrew nagłówkowi, do następnego triumfu Teofila, który odbył się wiosną 837 r. po zdobyciu Zapetry (Const. Porphy., *De cerim.*, ed. Bonn, t. I, s. 508) i twierdził, że Konstantyn Porfirogeneta zamieścił opis triumfu z 837 r. i następnie wzmiankę o drugim triumfie z 831 r.

Przekaz Kontynuacji Theophanesa o związku zachodzącym między urodzeniem się Michała III a niełaską Aleksego Mouselę jest zatem świadectwem przemawiającym za wczesną datą urodzin Michała III.

Patriarcha Focjusz w swej osiemnastej homilii, wygłoszonej we wrześniu 867 r. zaznaczył, że Michał III osiągnął wiek Chrystusa⁵². A. Dikigoropoulos próbował wykazać, że Focjusz mógł mieć na myśli wiek Chrystusa w momencie podjęcia przez niego działalności nauczycielskiej⁵³. Jest to przypuszczenie zupełnie dowolne. Wiekiem Chrystusowym nazywano zawsze okres długości jego życia. Chrystus osiągnął według rachuby bizantyńskiej 33—34 lat życia⁵⁴. Michał III miał zatem we wrześniu 867 r. według świadectwa Focjusza co najmniej 33 lata życia. W rzeczywistości miał lat 34 i pół⁵⁵.

Przekaz Focjusza stawia datę urodzin Michała III, ustaloną na podstawie zapiski marginalnej kodeksu lipskiego na 9/10 stycznia 833 r., na mocnym gruncie źródłowym. Uzupełniają to świadectwo uczonego patriarchy inne przekazy źródłowe, stwierdzające w sposób niezbity, że Michał III urodził się około 833 r. i w momencie śmierci ojca miał około 10 lat.

Słowiański żywot św. Konstancya-Cyryla (cap. 3) posiada przekaz o wstąpieniu Konstancya do szkoły w Konstantynopolu. Przyszłego apostoła Słowiańszczyzny przyjął do szkoły logotheta (Teoktyst), „aby uczył się wspólnie z cesarzem (Michałem III)”⁵⁶. Konstancy Filozof, urodzony około 826—827 r., nie mógł zatem być starszy wiekiem od cesarza Michała, swego szkolnego kolegi, o więcej niż 6—7 lat; dla Metodego, przypuszczalnego inspiratora żywotu Konstancya, byli oni niemal rówieśnikami. Rok 833 można zatem uważać, również w świetle *Vita Constantini*, za termin *post quem non* urodzin Michała III.

Istnieje jeszcze jedno źródło stwierdzające, że Michał III w momencie śmierci ojca nie był dwuletnim dzieckiem. Jest to ilustracja rękopisu madryckiego kroniki Skylitzesa, przedstawiająca scenę śmierci cesarza Teofila. Ilustrator przedstawił u jego boku Teodorę oraz jedyne go syna i następcę Michała III, jako chłopca mającego co najmniej 9—10 lat⁵⁷. Ilustracje rękopisu madryckiego zostały skopiowane ze starszego rękopisu kroniki, wykonanego w XI lub XII w. Analiza ilustracji pierwszej części kroniki, obejmującej opis dziejów Bizancjum w IX w. wykazuje jednak, że ilustracje tej części kroniki Skylitzesa nie są zgodne z tekstem kroniki i obejmują szczegóły nie uzasadnione tekstem. Powstaje więc przypuszczenie, że ilustrator XI-stowiecznej kroniki skopiował ilustracje starszej obszerniejszej kroniki i ozdobił nimi tekst Skylitzesa⁵⁸. Według kroniki, dla której wykonany był daleki pierwowzór ilustracji rękopisu madryckiego, Michał III musiał w momencie śmierci swego ojca Teofila liczyć 9—10 lat życia.

⁵² C. Mango, *The Homilies of Photius*, Cambridge Mass. 1958, s. 309.

⁵³ A. Dikigoropoulos, op. cit., s. 356.

⁵⁴ Według *Chronicon Paschale*, wyd. L. Dindorf, Bonn 1832, s. 422, w. 13—16, Chrystus zmarł w 34-tym roku życia.

⁵⁵ Por. wyżej przyp. 43.

⁵⁶ *Vita Constantini*, cap. 3, wyd. T. Lehr-Spławiński, *Zywoty Konstancya i Metodego (obszerne)*, Poznań 1959, s. 9.

⁵⁷ *Skylitzes Matricensis t. I, Reproducciones y miniaturas*, wyd. S. Cirac Estopañan, Barcelona—Madrid 1965, nr 157, fol. 61vb.

⁵⁸ Referuję uwagi i spostrzeżenia André Grabara, który przygotowuje pracę o bizantyjskich kronikach ilustrowanych, a w 1965—66 r. prowadził wykłady na ten temat w École Pratique des Hautes Études na Sorbonie.

2. Data ślubu cesarza Michała III

Terminus post quem non urodzin Michała III — rok 833 — potwierdzają również przekazy odnoszące się do jego ślubu.

Kandydatką na żonę młodego cesarza była św. Irena. *Vita sanctae Irenes* pozwala określić przybliżoną datę konkursu kandydatek na cesarzową i tym samym zaślubin cesarza Michała III. Późniejsza święta — Irena z Kappadocji jechała na tę uroczystość ze swą siostrą Teodozją z orszakami, w którym znajdowały się również inne kandydatki udające się na konkurs do Konstantynopola. Orszak zatrzymał się na Olimpie w Bitynii⁵⁹. W czasie postoju Irena zetknęła się ze św. Joannikiosem, który przepowiedział jej życie klasztorne⁶⁰. Po konkursie św. Irena zrezygnowała z życia świeckiego i została wyświęcona przez patriarchę Metodego na diakonissę⁶¹. Konkurs kandydatek na cesarzową odbył się zatem jeszcze za życia obu świętych wymienionych w żywocie świętej Ireny — św. Joannikiosa, zmarłego 4 listopada 846⁶², i św. Metodego, który zmarł 14 czerwca 847 r.⁶³ Ślub odbył się bez wątplenia wkrótce po konkursie kandydatek na cesarzową, zatem jeszcze za życia obu świętych mężów — Joannikiosa i patriarchy Metodego. Otrzymaliśmy zatem datę *ante quem* konkursu kandydatek na cesarzową i być może także uroczystości weselnych cesarza Michała III — listopad 846 r.

Symeon Logotheta zamieścił w swej kronice przekaz o ślubie cesarza Michała III przed wzmianką o śmierci patriarchy Metodego⁶⁴. Uzyskaliśmy tym samym potwierdzenie przez Symeona, źródło niezależne i wiarygodne, relacji żywota św. Ireny o dacie ślubu cesarza Michała III. Oba te źródła, niezależne od siebie, potwierdzają się wzajemnie stwierdzając, że ślub cesarza miał miejsce jeszcze za życia patriarchy Metodego, który zmarł 14 czerwca 847 r. *Terminus post quem* uroczystości weselnych można najogólniej ustalić, znając datę urodzin Michała III. Trudno przypuścić, aby konkurs kandydatek na cesarzową i uroczystości weselne mogły odbyć się przed ukończeniem przez Michała III 13—14 lat życia. Symeon Logotheta twierdził nawet, że młody Michał miał już wówczas konkubinę Eudocję Ingerinę. Michał III ukończył 9 stycznia 846 r. trzynasty rok życia, na dziesięć miesięcy przed zgonem św. Joannikiosa, a czternasty rok życia 9 stycznia 847 r., na pięć miesięcy przed śmiercią patriarchy Metodego. Uroczystości weselne odbyły się najprawdopodobniej latem 846 r. w indykcji dziewiątej, w czternastym roku życia młodzieńczego cesarza, na kilka miesięcy przed śmiercią Joannikiosa.

⁵⁹ *Acta Sanctorum* t. VI, *Juli* 28, (ogólnego zbioru vol. t. XXXIII), cap. I, num. 6, s. 603F—604A.

⁶⁰ Tamże, num. 7, s. 604B.

⁶¹ Tamże, cap. II, num. 26, s. 610A. Wiarygodność żywota św. Ireny potwierdza inny zabytek hagiografii, żywot św. Eustratiosa wyd. A. Papadopoulos-Kerameus w: *Ἀναξίτα ἱεροσολιτικῆς σταχυολογίας*, IV, St. Petersburg 1897, s. 367—400. Żywot przekazał imię siostry Ireny, a żony Bardasa — Teodozji. Teodozja była również kandydatką na cesarzową, a następnie poślubiła Bardasa, najprawdopodobniej przed r. 855, skoro już w 856 lub 857 r. porzucił on ją dla Eudocji, wdowy po swym młodo zmarłym synie. (Por. F. Dvornik, *Patriarch Ignatius and caesar Bardas*, „Byzantinoslavica” t. XXVII, 1966, fasc. I, s. 16 n.)

⁶² *Vita Joannicii auctore Saba monacho*, *Acta Sanctorum* t. II, *Novembris* 4, Bruxellis 1894, s. 433. Por. także s. 318.

⁶³ *Symeonis Metaphrasti Vita s. Joannici abbatis*, wyd. Migne w: *Patrologiae cursus completus, Series graeco-latina*, Paris 1857 i nn., t. 116, s. 92, c. 57. Por. A. A. Wasiliew, *Wizantja i Araby*, *Priloženije* III, s. 144 i IV, s. 149; V. Grumel, op. cit., s. 436.

⁶⁴ Sym. Log.-Leo Gramm., ed. Bonn, s. 229, w. 20, s. 230, w. 6.

3. Lata cesarskie Michała III

Pseudo-Symeon Magister umieścił wzmiankę o ślubie Michała III, który — jak wykazaliśmy — odbył się najprawdopodobniej w indykcji dziewiątej, pod siódmym rokiem jego panowania: τῷ ζ' ἔτει τοῦ βασιλέως Μιχαήλ⁶⁵. Stwierdzenie, że ślub miał miejsce w indykcji dziewiątej pozwala na właściwe odczytanie tej datacji. Jest ona poprawna, gdy uznamy, że jej punktem wyjścia była data wstąpienia na tron Michała III, a nie data śmierci cesarza Teofila. Lata panowania cesarza Michała III, występujące u Pseudo-Symeona, liczone od jego wstąpienia na tron rzucają nowe światło na zagadnienie daty koronacji przeprowadzonej za życia cesarza Teofila. Kancelarie notarialne Lucerny identyfikowały siódmy rok panowania cesarza Michała III z rokiem indykcji ósmej. Pseudo-Symeon Magister obliczał lata od proklamacji i koronacji cesarskiej Michała III w nieco inny sposób, gdyż według niego wydarzenie indykcji dziewiątej, ślub Michała III, przypadał na siódmy rok jego panowania. Różnica jednego roku, występująca w kronikach i dokumentach w datowaniu tych samych wydarzeń latami panowania cesarzy, jest zjawiskiem powszechnym, związanym z istnieniem dwóch systemów obliczeniowych, które nazwaliśmy uprzednio rachunkiem przyspieszonym i opóźnionym. Kancelarie notarialne Lucerny stosowały rachunek przyspieszony. Akt proklamacji i koronacji cesarskiej, który zapoczątkował ten rachunek, odbył się w indykcji drugiej, gdyż rok indykcji drugiej był według tego rachunku pierwszym rokiem panowania cesarza Michała III. Pseudo-Symeon Magister posługiwał się natomiast rachunkiem opóźnionym, to znaczy identyfikował, podobnie jak kancelarie neapolitańskie, z pierwszym rokiem panowania danego władcy dopiero pierwszy pełny rok indykcyjny, który następował po dacie koronacji lub objęcia tronu. Pierwszym rokiem panowania Michała III, liczonym od jego proklamacji cesarskiej przeprowadzonej w indykcji drugiej, był dla Pseudo-Symeona Magistra rok indykcji trzeciej, a nie rok indykcji drugiej właściwy rachunkowi przyspieszonemu. Pseudo-Symeon Magister posługiwał się konsekwentnie rachunkiem opóźnionym, także podając daty, dla których punktem wyjścia była śmierć cesarza Teofila (20 stycznia 842, indykcja piąta). Datacje te kronikarz ten nazywa latami panowania cesarzowej Teodory. Pierwszym rokiem panowania cesarzowej Teodory był dla niego dopiero rok indykcji szóstej, a więc pierwszy pełny rok indykcyjny po dacie śmierci cesarza Teofila⁶⁶.

Analogiczną opóźnioną rachubę lat panowania cesarza Michała III odnajdujemy w kronice Teodora Skutarioty, powstałej w XIII w. Datuje on śmierć patriarchy Metodego (zm. 14 czerwca 847 r. — w indykcji dziesiątej) ósmym rokiem panowania cesarza Michała III⁶⁷. Pierwszym rokiem panowania cesarza Michała III był zatem według tej rachuby rok indykcji trzeciej. Rachunek lat panowania cesarza Michała III w kroni-

⁶⁵ Ps.-Sym. Mag., s. 655, w. 1.

⁶⁶ Ps.-Sym. Mag. zaliczył do pierwszego roku panowania cesarzowej Teodory święto przywrócenia ortodoksji przypadające na dzień 4 marca 843 r., identyfikował zatem z pierwszym rokiem jej panowania rok indykcji szóstej obejmujący okres od 1 września 842 do 31 sierpnia 843 r. Por. także uwagi D. Anastasijevicia, op. cit., s. 196 o latach panowania cesarzy występujących w kronice Pseudo-Symeona Magistra, opóźnionych o jeden rok w stosunku do rzeczywistych lat panowania.

⁶⁷ Wyd. K. N. Sathas, *Bibliotheca graeca medii aevi* t. VII, Venezia—Paris 1894, s. 137, w. 1 (cyt. według C. de Boor, *Der Angriff der Rhoss auf Byzanz*, BZ t. IV, (1895, s. 444 n.).

ce Pseudo-Symeona Magistra, jest zgodny z datą śmierci patriarchy Metodiego, przekazaną według lat panowania tego władcy przez Teodora Skutariotę.

Różnicę roczną występującą między systemami datacji a latami panowania cesarza Michała III występującymi w kancelariach miasta Lucerny i w kronice Pseudo-Symeona Magistra obrazuje poniższa tablica (por. tabl. 1).

Tablica 1

Wydarzenie lub data	Indykcja	Rok wrzesniowy	Rok ces. Michała III		Źródło
			system przyspie- szony kancelarii w Lucernie	system opóźniony Pseudo- Symeona Magistra	
Wstąpienie na tron Michała III między 9.VII.838 a 9.I.839	2	1.IX.838— 31.VIII.838	(1)		
	3		(2)	(1)	
	4		(3)	(2)	
	5		(4)	(3)	
wrzesień, indykcja 6 (= 842 r.) <i>in ci- vitate Lucerie</i> i kwiecień indykcja 6 (843 r.) <i>in civi- tate Lucerie</i>	6	1.IX.842— 31.VIII.843	quarto <i>anno imperii</i> <i>quinto anno imperii</i>	(4)	Cod. dipl. Cav. I, nr 21, 22.
	7		(6)	(5)	
kwiecień, indykcja 8 (= 845 r.) <i>in ci- vitate Lucerie</i>	8	1.IX.844— 31.VIII.845	<i>septimo an- no imperii</i>	(6)	Cod. dipl. Cav. I, nr 25.
ślub cesarza Mi- chała III	9	1.IX.845— 31.VIII.846	(8)	τὸς ε̅' ἔτει τοῦ βασιλέως Μιχ.	Ps. Sym. Mag., s. 655.
śmierć patriarchy Metodego	10		(9)	(8)	

Siódmy rok panowania cesarza Michała III, występujący u Pseudo-Symeona Magistra, jest zatem rokiem indykcji dziewiątej. Uzyskałmy jeszcze jedno potwierdzenie wiarygodności przekazów *Vita s. Theodorae* i Symeona Logothety o dacie ślubu Michała III, a zarazem wiadomość, że ślub Michała III odbył się między 1 września 845 a 31 sierpnia 846 r. Data ta nie pozwala wyznaczyć urodzin Michała III na okres późniejszy niż rok 833.

W kronice Pseudo-Symeona Magistra opis wydarzeń siódmego roku panowania Michała III zamieszczony został po trzecim roku panowania cesarzowej Teodory. Oba te systemy datacji posiadają różne punkty

wyjścia. Lata Michała III liczone są od jego koronacji. Punktem wyjścia dla lat Teodory jest data śmierci cesarza Teofila. Następujące po tym fakcie lata noszą nazwę lat Teodory τὸ β' αὐτῆς ἔτει, τὸ γ' αὐτῆς ἔτει⁶⁸. Rok drugi cesarzowej Teodory jest, jak wykazaliśmy wyżej, rokiem indykcji siódmej, rok trzeci rokiem indykcji ósmej. Po trzecim roku (wrześniowym) jej panowania występuje u Pseudo-Symeona Magistra rok siódmy τοῦ βασιλέως Μιχαήλ. Już ta okoliczność pozwala na utożsamienie go z rokiem indykcji dziewiątej. Uzyskaliśmy tym samym jeszcze jedno potwierdzenie, że jest to rok panowania Michała III liczony od jego koronacji cesarskiej.

Stwierdzenie, że kronikarz obliczał w różny sposób lata panowania Teodory i lata cesarskie Michała III nasuwa zastrzeżenia co do trafności konstatacji F. Hirscha, który w 1876 r. w swych „Byzantinische Studien” zakwestionował wszystkie dane chronologiczne Pseudo-Symeona Magistra, nie próbował jednak rozszyfrować jego systemu chronologicznego.

Ustaliliśmy zatem na podstawie trzech niezależnych od siebie źródeł *Vita s. Irenes*, kroniki Symeona Logothety i chronologii Pseudo-Symeona Magistra datę ślubu Michała III na rok indykcji 9 (1 września 845 — 31 sierpnia 846).

Redaktor tekstu zwanego kroniką Pseudo-Symeona Magistra nazwał trzy pierwsze pełne lata wrześniowe (indykcyjne), następujące po śmierci cesarza Teofila (rok 842/3, 843/4 i 844/5) latami panowania cesarzowej Teodory, następne lata były dla niego latami panowania cesarza Michała III. Cezura między tymi dwoma systemami datowania przypadła na 1 września 845 r., to jest na początek indykcji dziewiątej. Zjawisko to wytłumaczyć możemy jedynie zmianą stanowiska prawnego cesarza Michała III w stosunku do jego matki Teodory, która zaszła w toku dziewiątej indykcji. W roku tym Michał III poślubił Eudocję Dekapolitę. Żonaty cesarz nie mógł być uważany prawnie za małoletniego, ślubowi towarzyszył zatem akt ogłoszenia młodego cesarza pełnoletnim, prawdopodobnie po ukończeniu przez niego trzynastu lat życia, w dniu 9/10 stycznia 846 r. Tylko w ten sposób możemy objaśnić zmianę systemu datacji, występującą w kronice Pseudo-Symeona Magistra w wyraźnym związku z przekazem o ślubie cesarza.

Pełnoletność cesarza Michała III po jego ślubie stwierdza także źródło niezależne od kroniki Pseudo-Symeona Magistra — żywot apostoła Słowiańczyzny Konstantyna Filozofa (*Vita Constantini*, cap. 6). W roku 850 lub 851, wówczas gdy Konstantyn liczył sobie 24 lata życia, cesarz Michał III zwołał naradę w sprawie wysłania poselstwa do Arabów. Był zatem wówczas władcą pełnoletnim. Ogłoszenie pełnoletności Michała III oznaczało likwidację instytucji regentów. Teoktyst utrzymał jednak dzięki poparciu cesarzowej Teodory faktyczną władzę nad państwem.

Reasumując stwierdzamy, że cesarz Michał III urodził się 9/10 stycznia 833 r., koronowany został przez ojca po ukończeniu pięciu i pół lat życia, między 9 lipca 838 r. a 9 stycznia 839 r. Ogłoszenie pełnoletności młodego władcy i ślub jego odbył się w 846 r. Ustalenia powyższe pozwolą nam zająć się w części drugiej artykułu przedstawieniem przewrotu państwowego, który oddał władzę nad państwem młodemu cesarzowi i jego wujowi Bardasowi oraz odtworzeniem przebiegu ofensywy, podjętej przez nowych zarządców Cesarstwa Bizantyńskiego w Azji Mniejszej przeciwko Arabom i sprzymierzonym z nimi paulicjanom.

⁶⁸ Ps.-Sym. Mag., s. 654, w. 12, s. 654, w. 16.

Тадеуш Василевски

ИССЛЕДОВАНИЯ ПО ИСТОРИИ ЦАРСТВОВАНИЯ ИМПЕРАТОРА МИХАИЛА III
(842—867)

ч. I: Дата рождения, венчания на царство и брака Михаила III

Император Михаил III родился 9/10 января 833 года. Эту дату автор статьи устанавливает на основании приписки на полях Лейпцигского кодекса хроники Псевдо-Генесия и упоминания патриарха Фотия о „христосовом” возрасте императора. Пересчет датировки Псевдо-Генесия *annus mundi* 6348 сделан на основании применения эры 5515/5516 встречающейся в приписках на полях хроники называемой Эпитомо в Парижском греч. сборнике 854. Дата коронации на царство Михаила III определена периодом между 9 июля 838 и 9 января 839 г. на основании итальянских нотариальных документов и жития св. Феодоры императрицы. С этого времени события и документы датируются в Византии также годами царствия императора Михаила III, отождествляемыми с индиктами. В 840/841 году незадолго до смерти отца, Михаил III получил титул автократора. Дата его восприятия и попала рядом с его именем на бронзовые двери в агии Софии. Дата брака и полнолетия императора Михаила III определяется прежде всего на основании жития св. Ирины на 846 год. Бракосочетание императора состоялось при жизни патриарха Мефодия. Согласно хронике Псевдо-Симеона магистра брак Михаила III состоялся в седьмом году его царствия отождествляемый им с сентябрьским годом приходившимся в девятый индикт (845—846 г.).

Во второй части статьи автором будет рассмотрен государственный переворот положивший предел правлению императрицы Феодоры и ход активных военных действий предпринятых новым правительством империи в Малой Азии против Арабов и союзных с ними павликиан.

Tadeusz Wasilewski

ETUDES SUR LE RÈGNE DE L'EMPEREUR MICHEL III (842—867) — Ière PARTIE:
LES DATES DE NAISSANCE, DU COURONNEMENT ET DU MARIAGE DE
L'EMPEREUR MICHEL III

L'empereur Michel III naquit le 9/10 janvier 833. Cette date est établie par l'auteur de l'article sur la base d'une annotation marginale du *Codex Lipsiensis* de la chronique du Pseudo-Génésius ainsi que d'un passage de Photius qui dit que l'empereur régnant à l'âge du Christ. La date *annus mundi* 6348 qui figure dans une annotation marginale du *Codex Lipsiensis* du Pseudo-Génésius doit être résolue en appliquant l'ère 5515—5516 qui figure dans les annotations marginales de la chronique intitulée *Epitomè* dans le Cod. Paris. gr. 854. La date du couronnement de Michel III est établie par l'auteur sur la base de documents notariaux italiens et de la *Vita s. Theodorae imperatricis*: elle se situe entre le 9 juillet 838 et le 9 janvier 839. A partir de ce moment, les événements et les documents sont datés à Byzance entre autres par les années du règne de Michel III, identifiées avec les indictions. En 840/841, peu de temps avant la mort de son père, Michel III reçut le titre d'autocrator. La date de l'autocratorie de Michel III figure, à côté de son nom, sur une porte de bronze de Sainte Sophie à Constantinople. Le mariage et l'accession à la majorité de Michel III sont datés par l'auteur de l'année 846, sur la base surtout de la *Vita s. Irenes*. Le mariage eut lieu du vivant du patriarche Méthode. Selon la chronique du Pseudo-Siméon Magistre, il eut lieu dans la septième année du règne du même empereur — année que le chroniqueur identifie avec la neuvième indiction (845/846).

Dans la IIe Partie de l'article (à paraître dans un autre numéro de la revue), l'auteur étudiera le coup d'Etat qui renversa l'impératrice Théodora et l'offensive entreprise par les nouveaux maîtres de l'empire en Asie Mineure contre les Arabes et les pauliciens, leurs alliés.